

УДК 329.78::28(497.15)"1939/1943"
327.3::28(497.15)"1939/1943"
323.1::28(497.15)"19"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.2.kos.137-166>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 19. 1. 2023.

Прихваћен/Accepted: 13. 7. 2023.

Иван Ејуб КОСТИЋ

Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
ivan.kostic@instifdt.bg.ac.rs

Оснивање организације Млади муслимани и њен разлаз са илмијским удружењем ел Хидаје 1943. године

Апстракт: У раду се на основу до сада необјављене архивске грађе Удружења Млади муслимани 1939, приватних архива, Државног архива Србије, Војног архива, али и других релевантних извора, анализира успостављање организације Млади муслимани, формиране у Сарајеву пред почетак Другог светског рата. Анализом се показују идентитет и идеационо усмерење организације, као и њен однос према босанскохерцеговачкој улеми, државности Босне и Херцеговине, националној идеји, усташкој идеологији, Комунистичком покрету, и другим идејним струјама присутним у доба настанка организације.

Кључне речи: Млади муслимани, ислам, национални идентитет, бошњаштво, Босна и Херцеговина, друштвени покрети, Други светски рат, панисламизам, Алија Изетбеговић

Увод

У овом раду бавићемо се анализом процеса успостављања организације Млади муслимани. На почетку је важно напоменути да тачна реконструкција процеса оснивања организације са собом носи одређене потешкоће, првенствено зато што писана документа која се односе на период између 1939. и 1942. године углавном више нису доступна. Значајан број докумената није сачуван или је нестао током ратних дешавања. Осим тога, многа документа су уништили сами чланови покрета након окончања Другог светског рата, у време када је организацију открио комунистички режим, одлучан да се на веома бруталан начин обрачуна с

њеним припадницима. Но, постоји одређен број докумената која јесу сачувана, а која су заплена при полицијским рацијама и хапшењима припадника Младих муслимана у периоду између 1946. и 1949. године. Зато један од значајнијих извора за прецизнију реконструкцију оснивања и деловања организације можемо да пронађемо у архивској грађи Управе државне безбедности (УДБ).¹ Осим наведених докумената Удбе, аутор рада је током двогодишњег теренског истраживања прикупио и преживелу писану архивску грађу покрета, драгоцену усмену сведочења самих припадника покрета, од којих посебно вредан део представљају видео-записи које је Удружење Млади муслимани 1939. урадило за потребе свог архивског центра.² Осим наведених усмених сведочења, важну грађу представљају и мемоари које су поједини припадници организације оставили за собом. Тако нам књиге: *На дну дна* Омера Бехмена, *Нека моја сјећања* Сулејмана Чамџића, *Без клонућа и без страха* Мунира Гавранкапетановића, *У вртлогу времена* проф. др Омера Накичевића, *Ударци без јаука: сјећање Младог муслимана Мустафе Шете и Сјећања: аутобиографски записи* Алије Изетбеговића, омогућавају да добијемо не само увиде који се тичу саме организације, већ и увиде у приватне животе и судбине њених припадника.³ Такође, у контексту сећања свакако треба поменути и две веома значајне приређене књиге – *Млади муслимани* Сеада Трхуља и *Млади муслимани* Зилхада Кључанина, које садрже разговоре са значајним бројем припадника покрета, а у случају Трхуљове књиге и вред-

- 1 До највећег броја ових докумената аутор је дошао љубазношћу Удружења Млади муслимани 1939. које је након пада комунистичког режима успело да дође у посед значајног броја архивске грађе која је дотад била у поседу Удбе Босне и Херцеговине.
- 2 Серија разговора са Тариком Муфтићем и Емином Грановом вођена је у периоду између 1997. и 2000. године. С њима је разговарао Суад Бербић, тада члан идејне секције Удружења Млади муслимани 1939. коју је водио некадашњи припадник организације рахметли професор Исмет Касумагић. Осим ових веома вредних вишечасовних разговора, за потребе Удружења вођени су и разговори са Муртезом Дервишевићем, Сулејманом Чамџићем, Атифом Делалићем, Сафетом Токићем, Изетом Риђановићем, Хусрефом Фазлибеговићем и Ђамилом Хоџићем. Такође, Удружење Млади муслимани 1939. продуцирало је 2006. године и документарни филм *Је ли ти жао?* аутора Абдунара Твртковића. Сав наведени видео-материјал у поседу је аутора.
- 3 Осим наведених мемоара, аутор овог рада добио је у аманет и необјављена сећања Ејуба Хаџића, који је био један од његових саговорника током теренског истраживања. Хаџићев писани материјал изузетно је вредан због чега се аутор нада да ће и овај документ у будућности бити публикован и тако постати доступан заинтересованим читаоцима или будућим истраживачима.

на документа која се тичу кривичне истраге, суђења и извештавања тадашње штампе о судским процесима.

На крају прегледа коришћене грађе морамо посебно издвојити обиман и детаљан елаборат под називом „Материјали о терористичкој организацији Млади муслимани”, који је 1954. године саставио Државни секретаријат за унутрашње послове, УДБ II одељење у Сарајеву. Овај елаборат пружа исцрпан преглед оснивања, али и деловања организације, као и расправу о њеном идеолошком усмерењу током Другог светског рата. Оно што је посебно занимљиво око наведеног документа јесте то што га је 2001. године у значајном обиму дословно преузело Удружење Млади муслимани 1939. зарад публикације *Млади муслимани 1939–1999*, која до данас представља једини (званични) историјски преглед организације.⁴ Публикацију *Млади муслимани 1939–1999*. досад су цитирали сви аутори који су писали о организацији, што указује на то да највероватније нико од њих није упознат с постојањем овог елабората. Но, упркос наведеном проблему који се односи на дословно преузимање грађе, оно што може да буде занимљиво јесте да се из овог документа јасно види да су водећи људи комунистичког режима, као и сама Удба, били упознати са истинском природом покрета, што говори о томе да су људи убијани, хапшени, мучени и осуђивани на дугогодишње затворске казне са свешћу о томе да су невини и да нису одговорни ни за шта од онога за шта су били оптуживани.

Након што смо изнели краћи преглед коришћене грађе, сада ћемо се окренути детаљнијој расправи о оснивању и раду организације. Прво ћемо се посветити првој фази покрета која је трајала од 1939. до 1942. године, а затим ћемо анализирати дешавања и активности унутар организације током друге половине 1942. и прве половине 1943. године, када је

4 Ова публикација се води као дело групе аутора, док је као уредник наведен један од најзначајнијих припадника организације, Омер Бехмен. Иначе, када кажемо „дословно искористило”, под тиме мислимо да се ради о преузимању значајних делова елабората у потпуно неизмењеном облику. Разлози за овакав, академски проблематичан поступак, нису најјаснији, а посебно је спорно то што су из оригиналног текста избацивани или преправљани делови који потенцијално могу да буду употребљени за критику организације. У одбрану тога зашто су некадашњи припадници Младих муслимана искористили овај Удбин документ може да се наведе чињеница да и у самом елаборату стоји да је он за унутрашњу употребу безбедносних институција, састављен искључиво на основу сведочења и исказа привођених и осуђених припадника Младих муслимана. Сви наводи који у овом раду буду навођени биће цитирани из оригиналног документа, то јест, елабората УДБ II одељења Сарајево.

организација упркос противљењу њених оснивача постала официјелни подмладак илмијског удружења ел Хидаје.

Рад на успостављању организације Млади муслимани и њене активности у периоду 1939–1941. године

О тачној години оснивања организације Млади муслимани постоје одређене контроверзе. Када су након пада комунистичког режима 1990. године некадашњи припадници организације 4. априла 1991. одржали оснивачку скупштину удружења, назвали су га Клуб Младих муслимана 1939. Стављајући годину 1939. у званичан назив удружења, некадашњи чланови организације очигледно су имали намеру да истакну да је она с радом отпочела још пре почетка Другог светског рата, то јест 1939. године.⁵ Оваквим поступком некадашњи припадници организације успоставили су континуитет између организације Млади муслимани, која је своју званичну оснивачку скупштину одржала марта 1941. године, и неформалног удружења Напредњаци, које су браћа Тарик и Рефик Муфтић⁶ основали 1939. године с неколицином пријатеља из Улице Очактанум у Сарајеву.⁷ Удружење Напредњаци првенствено је било култур-

5 Након оснивачке скупштине, прва званична седница Иницијативног одбора одржана је 17. септембра 1991. године, и овај датум ће се узети за дан оснивања Удружења. Тада су урађени Програм и Статут Удружења. Официјелна регистрација, то јест упис у регистар удружења, извршена је под називом Удружење Млади муслимани 1939. Након уписа у регистар, прва скупштина Удружења одржана је 14. децембра 1991. године и на њој су међу присутнима били Алија Изетбеговић (у име Председништва Босне и Херцеговине), реис улема Јакуб еф. Селимоски (Исламска заједница у Југославији), Салих еф. Чолаковић (мешихат Исламске заједнице за Босну и Херцеговину) и многи други. За председника Удружења једногласно је изабран некадашњи члан Младих муслимана Исмет Сердаревић, који је 1949. године осуђен на 20 година затвора. Udruženje Mladi muslimani 1939, *Mladi muslimani 1939–1999 I*, (Sarajevo: 2001), 208.

6 Тарик и Рефик Муфтић долазе из значајне сарајевске алимске породице. Њихови прадедови били су чувене реис-ул-улеме Мустафа Хилми еф. Хаџиомеровић и Мехмед Теуфик Азабагић. Мустафа Хилми еф. Хаџиомеровић именован је за првог реис-ул-улему по доласку Аустроугарске 1882. године. На тој функцији остао је до 1893, када на њу долази други поменути прадеда браће Муфтић, Мехмед Теуфик Азабагић, који је на тој функцији био до 1909. године. Рефик Муфтић погинуо је 1942. године на Источном фронту, као припадник 369. појачане пјешачке пуковније која је деловала у склопу Вермахта све до 1943. године када су се предали Русима. Ова дивизија претрпела је велике губитке у Стаљинградској бици.

7 Тарик Муфтић наводи браћу Ђесрија, браћу Шалага и Браво Салема као оне који су били међу најактивнијима. Први сусрети су се најчешће одвијали у кући браће Ђесрије у Пријеполчевој улици. Архив Удружења Млади муслимани 1939 (надаље у раду АММ), разговор са Тариком Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора.

но-просветног карактера, и није било успостављено на стриктним идејама исламског покрета. Главне делатности удружења, које у то време нису биле планске, огледале су се у спортским активностима попут гимнастике, дизања тегова, бацања кугле са врата и рвања.⁸ Осим спорта, млади у удружењу су настојали да подстичу и једни друге и омладину из махале на читање и образовање, због чега су успоставили и приватну библиотеку у кући Муфтића, којом су могли да се служе и други младићи и девојке.⁹ Такође, једна од важних активности била су исламска предавања одржавана у малим групама, али и часови из различитих предмета које су углавном Муфтић, Гранов и Карађозовић држали за чланове удружења који су у гимназији имали потешкоћа с тим предметима.¹⁰

Осим младића из махале који су се окупљали у удружењу Напредњаци¹¹, брзо су му постали блиски поједини ученици и свршеници Прве мушке реалне гимназије у Сарајеву. Међу њима су се посебно издвајали Есад Карађозовић¹², Емин Гранов, Хусреф Башагић¹³ и Асаф Сер-

8 АММ, разговор са Емином Грановом, видео-снимак у поседу аутора.

9 АММ, разговор са Тариком Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора. Иначе, по наводима Ејуба Гранова, кућа породице Муфтић налазила се у Хаџи Кајмаковој улици на Ковачима, где су се најчешће окупљали ради дружења и активног провођења времена (АММ, разговор са Емином Грановом, видео-снимак у поседу аутора).

10 АММ, разговор са Емином Грановом, видео-снимак у поседу аутора.

11 У Елаборату Удбе II одељења Сарајево, наводи се да је удружење убрзо након оснивања променило име из Напредњаци у Мирза Сафет, по Сафету бегу Башагићу, и да је под тим именом деловало до марта 1941. године, када је одржана оснивачка скупштина организације на којој је усвојено име Млади муслимани. Међутим, оно што је занимљиво јесте да Тарик Муфтић у свом разговору са проф. др Шаћиром Филандром, који је публикован у књизи *Млади муслимани* коју је приредио Зилхад Кључанин, нигде није споменуо ову промену имена. Такође, у књизи коју је Кључанин приредио налази се разговор и с Нацибом Шаћирбеговићем који спомиње промену имена удружења Напредњаци, али не у Мирза Сафет, већ у Муса Ђазим Патић.

12 Есад Карађозовић био је син Адема еф. Карађозовића, који се након школовања у Скадру, Истанбулу и Каиру запослио у Градском поглаварству (градска општина) у Сарајеву, где је радио до одласка у пензију. Адем еф. Карађозовић рођен је 1891. године у Старом Бару и био је син чувеног Муртеза еф. Карађузовића, муфтије муслимана Црне Горе. Иначе, Адем еф. је први који је превео делове Месневије, најпознатијег дела Џелалудина Румија. Осим Есада, Адем еф. Карађозовић имао је и кћерку Каниту, која се удала за чувеног Фејзулаха Хаџибајрића који је 1965. године постао шејх кадеријског тариката у Истанбулу, а 1969. године у Багдаду. Више о породици Карађозовић погледати: Šerbo Rastoder, *Murteza Karađuzović (1865–1941) muftija crnogorskih muslimana*, (Podgorica: Almanah, 2019).

13 Хусреф Башагић је братанац Сафет-бега Башагића, чувеног босанскохерцеговачког песника, оријенталисте, историчара и лексикографа. Био је један од уредника и познатог часописа Бехар.

даревић¹⁴, који су по окончању средње школе, у периоду између 1938. и 1940. године отишли у Београд на студије.¹⁵ Ова група студената у Београду је боравила у Гајретовом¹⁶ конвикту „Осман Ђикић”, где им се годину дана касније придружио и Муртез Дервишевић.¹⁷ Београдска група била је снажних антикомунистичких убеђења. Јер, иако у илегалу, Комунистичка партија успела је да у периоду пре Другог светског рата развије свој рад у свим већим градовима тадашње Југославије. Посебно су им интересантни били универзитети и факултети, где су, колико је год то било могуће, имали циљ да шире своје идеје међу омладином. Тако се, по сведочењу Емина Гранова, на челу Управног одбора конвикта налазио пензионисани генерал Ђуро Јосиповић, који је настојао да „србизује студенте муслимане” у конвикту, али је одустао кад је схватио да је велика већина њих била комунистички опредељена. Студенти комунисти су, по речима Гранова, били веома агресивни у свом понашању и свакога ко није делио њихове ставове су изругивали и сматрали непоштеним човеком.¹⁸ Осим

14 Асаф Сердаревић долази из чувене породице Сердаревић из Љубиња, која се од 1935. године настанила за стално у Сарајеву. Иначе, осим Асафа Сердаревића, из ове породице чланови организације постаће и његова млађа браћа Исмет и Изет, али и сестра Азијада. Асаф Сердаревић ће бити погубљен 1944. године као хуманитарни радник, док ће брат Исмет Сердаревић 1949. године бити осуђен на 20 година тешке робије. Такође ће и брат Изет и сестра Азијада бити осуђени у судским процесима против Младих муслимана након Другог светског рата (Ismet Kasumagić, *Trinaest mladomuslimanskih šehida*, (Sarajevo: Mladi muslimani, 1999), 42). О породици Сердаревић публикована је и књига: Serdarević Mevlida, *Priče i legende bošnjačkih porodica: Serdarevići iz Ljubicinja*, (Sarajevo: Dobra knjiga, 2020).

15 По речима Муртеза Дервишевића, сви ови младићи водили су порекло из традиционалних, верујућих, утицајних и поштованих босанскохерцеговачких муслиманских породица. (АММ, разговор са Муртезом Дервишевићем, видео-снимак у поседу аутора).

16 Гајрет је било просрпски оријентисано муслиманско удружење. Већина студената били су муслимани, не само они из Босне и Херцеговине већ и Албанци. Унутар конвикта био је мушки и женски део, учионице, део за састајање и дружење, као и џамија. Осим наведене младомуслиманске четворке, у конвикту су били још, од њима блиских муслимана, Кемал Капетановић, Асим Шабић, Сеид Коркут и Туфо Муфтић, који није могао да поднесе колико су студенти комунисти били агресивни и наметљиви због чега се пребацио на студије у Загреб. Гранов за све наведене каже да су „они у души били Млади муслимани”, иако нису били официјелно чланови организације (АММ, разговор с Емином Грановом, видео-снимак у поседу аутора).

17 Државни архив Србије (ДАС), фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА), *Materijal o terorističkoj organizaciji „Mladi muslimni”*, Удба II одељење у Сарајеву 1954, 3–4.

18 Разлози због којих су најчешће били изругивани јесу обављање намаза у џамији која се налазила у склопу конвикта, и ношење феса. Карађозовић, Гранов и Башагић су

тога, занимљиво је да су унутар конвикта „грмеле комунистичке песме и планирале се разне комунистичке акције и демонстрације и штампали леци”. Иначе, један од најпроминентнијих комунистички оријентисаних студената муслимана који је у то време боравио у конвикту био је Џемал Бједић, који је по сећањима Гранова био умеренији и толерантнији према верујућим муслиманима него што је то био случај с другим муслиманским младићима комунистичких убеђења.¹⁹ Управо на основу наведених искустава из београдског конвикта, Карађозовић, Гранов, Башагић, Сердаревић и Дервишевић формирали су став да муслиманима прети значајна опасност од антиитеистичке идеологије каква је комунистичка, због чега су унутар организације инсистирали на томе да се мора активно радити с муслиманском омладином како би се она заштитила од потенцијалне атеизације и негативних утицаја комунистичких идеја.²⁰

За време док је део групе био у Београду на студијама, рад у Сарајеву је у највећој мери водио Тарик Муфтић, који се тамо уписао на Пољопривредно-шумарски факултет. У то време акценат је био на томе да се рад из уског круга пријатеља и махале пребаци у оквире удружења Трезвеност, и посебно његове омладинске секције Коло-рад, како би се идеје даље шириле међу муслиманском омладином.²¹ Убрзо након што је Муфтић почео редовно да посећује Трезвеност, на зимски распуст 1940. године у Сарајево су из Београда дошли Карађозовић, Гранов, Башагић, Сердаревић и Дервишевић. Тада је направљен план да се младићи окупљени око Напредњака у што већем броју инфилтрирају у Трезвеност,²² како би изнутра преузели вођство над овом организацијом. Удружење Трезвеност је фигурирало као тачка окупљања патријархалних муслимана и муслиманки, због чега је представљало идеалну платформу за Муфтића, Ка-

увек носили фес што може да се види по фотографијама из тог периода. Чак и на фотографијама за официјелна документа имају фесове. У поседу аутора је фотографија Емина Гранова из факултетског индекса, на којој он има фес на глави.

19 АММ, разговор са Емином Грановом, видео-снимак у поседу аутора. Више о животу и политичком деловању Џемала Бједића погледати: Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić politička biografija*, (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, 2017).

20 Udruženje Mladi muslimani 1939, *Mladi muslimani 1939–1999*, I, (Sarajevo: 2001), 25.

21 ДАС, БИА, УДБ II одељење у Сарајеву 1954, 2.

22 Удружење Трезвеност добило је име по томе што је на њиховим окупљањима било забрањено конзумирање алкохола. С друге стране, у удружењу су организоване игранке, позоришне представе и многе друге активности према којима су Муфтић, Карађозовић и други окупљени око њих имали подозрења, јер су се косиле са шеријатским принципима.

рађозовића и остале који су у то време већ почели да развијају исламски светоназор. За њих је тада индивидуално поштовање шеријатских прописа већ било од посебног значаја. Желели су да своје животе воде као истински муслимани и да личним примером инспиришу и друге младе људе, да покажу како „ислам нуди најбоља решења за друштвене и животне проблеме“.²³

Намера да потпуно преузму контролу над читавим удружењем Трезвеност није им успела, али јесу успели у томе да остваре пресудан утицај на њену омладинску секцију Коло-рад и да библиотеку удружења ставе под своју контролу. Библиотека је до тада, преко библиотекара Сулејмана Питића, била под контролом комунистичке омладине. Преузимање библиотеке им је било веома значајно како би могли да утичу на литературу коју ће удружење у будућности набављати, као и да младима учине доступном исламску литературу која је већ постојала на босанском језику. Осим што су преузели библиотеку, успели су да из омладинске секције сасвим потисну комунистичке омладинце.²⁴ Иначе, библиотеке и читаонице имале су деценијама уназад веома важну улогу у Босни и Херцеговини. Наиме, Ибрахим Кемура у својој веома значајној књизи *Улога Гајрета у друштвеном животу муслимана* истиче да су, за разлику од данашњих библиотека, оне у то време имале пивоталну улогу у културно-просветном раду. У библиотекама и читаоницама одвијао се читав низ културно-просветних активности, попут популарних предавања, приређивања забава и окупљања, али и рада на оспособљавању неписмених чланова за читање и писање и њихово усмеравање ка литератури коју би требало савладати и усвајати. На тај начин, читаонице и библиотеке имале су и значајан потенцијал за друштвенополитичко удруживање.²⁵ Осим Кемуриних навода, на феномен значаја библиотека и читаоница пре Другог светског рата, али у контексту деловања комуниста, указала је Армина Омерика у својој књизи *Islam in Bosnien-Herzegowina und die Netzwerke der Jungmuslime (1918–1983)*. Омерика истиче да су књижевни кружоци и удружења чинили једну од основних делатности Комунистичке партије Југославије половином 30-их година, и да су се тим путем шириле марксистичке идеје.²⁶ Свесни таквог значаја библиотека и читаони-

23 АММ, разговор са Муретзом Дервишевићем, видео-снимак у поседу аутора.

24 АММ, разговор са Тариком Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора.

25 Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana (1903–1941)*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1986), 18.

26 Из ранијег периода као један од оваквих примера Армина Омерика наводи убацивање комуниста у читалачки клуб муслиманског удружења Гајрет у Мостару. Armina

ца, као и деловања комуниста у њима, Млади муслимани су се одлучили на акцију преузимања библиотеке и елиминације комунистички оријентисаних омладинаца.

Но, осим библиотеке, рад у омладинској секцији Трезвености показао се посебно плононосан, јер су у њој чланови групе упознали припаднике млађе генерације и остварили с њима значајне контакте. Тако су се убрзо нови чланови придружили организацији. Од најзначајнијих имена млађе генерације која ће временом, поред водећих личности старијег ешалона, постати најпроминентније личности организације, били су: Алија Изетбеговић, Едхем Шаховић, Вахид Козарић, Ешреф Чампара, Неџиб Шаћирбеговић, Муамер Садовић, Мухамед Јерлагић и други. По Тарику Муфтићу, први сусрет с млађим генерацијама показао је колико су млади муслимани у Босни и Херцеговини у то доба били дезоријентисани, због чега је посебно било важно да се „ради на њиховом исламском освешћивању”. Сећајући се тог доба, Муфтић као најрадикалнији пример наводи да је Ешрев Чампара – који је касније под комунистичким режимом био два пут осуђиван као један од значајнијих чланова организације – био „Љотићев присташа”.²⁷

Као што смо већ напоменули, у марту 1941. године одржана је оснивачка скупштина у просторијама удружења Трезвеност, у присуству тадашњих власти Краљевине Југославије. На скупштини је усвојено име удружења: Друштво Млади муслимани.²⁸ О оснивању удружења писала је сарајевска штампа, али и београдска, у којој је 26. марта објављена вест под насловом „У Сарајеву је основано културно-просветно Друштво Млади муслимани које има за циљ сузбијање неписмености”.²⁹ У вести

Omerika, *Islam in Bosnien-Herzegowina und die Netzwerke der Jungmuslime (1918–1983)*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014), 72.

27 АММ, разговор са Тарицом Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора. Иначе, о члановима ЈНП Збор у Босни и Херцеговини видети: Василије Драгосављевић, *Друга Европа и Краљевина Југославија ЈНП Збор (1934–1941)*, (Нови Сад: Прометеј, 2021), 96.

28 По наводима Тарика Муфтића, иако је у почетку коришћено име Напредњаци оно је свима „мирисало на комуно”, јер су у то време „комунисти себе доживљавали као напредну омладину”, због чега су сви сматрали да је име неадекватно за организацију коју су желели да установе на сасвим другим основама (АММ, разговор са Тарицом Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора).

29 Исечак са овом вешћу, из приватне архиве Исмета Касумагића, у поседу је аутора. Професор Касумагић је сматрао да је овај текст објављен у београдском дневном листу *Време*. Међутим, након увида у архиву листа испоставило се да оваква вест није објављена у овој новини. Текст јесте највероватније објављен у београдским новинама, јер је писан ћирилицом и на еквици. Аутор рада није успео да пронађе

се наводи да је скупштини „присуствовао велики број студената Више исламске шеријатско-теолошке школе (ВИШТ), затим Гази Хусрев-бегове медресе, шеријатске гимназије, (као и) млади муслимански привредници и радници”. Осим тога, наводи се да је скупштину отворио Тарик Муфтић који је позвао окупљене „да прве своје мисли упуте Њ. В. Краљу и Краљевском Дому”. Такође, у чланку се наводи и то да је Муфтић посебно истакао лоше стање у коме се налази муслиманска омладина „која пропада по кафанама” и да је велики број њих неписмен, због чега она омладина која је образована треба да зађе у народ и да ради на просветном и културном уздизању младих муслимана. У закључку текста наводи се да су на крају седнице прочитана правила удружења, док је на челу Управног одбора изгласан Абдулах Ћама, студент ВИШТ-а. Име организације Млади муслимани, које је било истоветно као име једне од најзначајнијих организација тог времена у Египту (*ел Шубану ел Муслимин*), усвојено је на предлог Тарика Муфтића.³⁰ Чињеница да је организација добила исто име као и египатска организација Млади муслимани која је у Каиру основана током 1927. и 1928. године, интерпретирана је на различите начине, и веома често потпуно погрешно довођена у везу с Муслиманском браћом (*Ихвану ел муслимин*) која ће током времена постати најзначајнија исламистичка организација у читавом исламском свету. О избору имена сарајевске организације изношене су многобројне романтизоване хипотезе, или пак неодрживе конструкције. Упркос томе, одговор одакле име Млади муслимани веома је јасан и једноставан. Сам Тарик Муфтић у разговору са Шаћиром Филандром наводи да је на име Млади муслимани наишао у једном сингапурском исламском часопису на енглеском језику, и да припадници организације нису имали никак-

овај текст на страницама главних београдских дневника (*Време, Правда и Политика*) које је прегледао.

- 30 Више о Друштву Млади муслимани (*ел Шубану ел Муслимин*) у Египту погледати у најисцрпнијој студији на енглеском: Georg Kampffmayer, „Egypt and Western Asia”, *Whither Islam: Survey of Modern Movements in the Moslem World*, ur. H. A. R. Gibb, (London: Victor Gollancz Ltd, 1932). Друштво Млади муслимани настало је по узору на Друштво Млади хришћани, које је своје подружнице имало диљем света. Тако, подружница је постојала и у Египту где је била веома активна почетком 20. века. Удружење је такође функционисало и у Југославији. За више информација погледати веома подробну и вредну студију: Radmila Radić, *The Mission of the British Young Men's Christian Association (YMCA) in the Kingdom of Yugoslavia*, (Belgrade: Institute for Recent History of Serbia, 2019).

ве директне везе с египатском организацијом.³¹ Ову Муфтићеву тврдњу потврђује и елаборат Удбе³² у коме се такође наводи да се Тарик Муфтић с именом Млади муслимани сусрео читајући текст о египатском удружењу у сингапурском часопису *Genuine Islam*, у Гази Хусрев-беговој библиотеци током 1940. године.³³

Након оснивачке скупштине, припадници организације планирали су да изврше све потребне радње како би је официјелно регистровали. Међутим, само неколико дана после оснивачке скупштине, отпочела је инвазија сила Осовине на Краљевину Југославију, због чега је процес регистрације био онемогућен. Након потпадања Босне и Херцеговине под власт Независне Државе Хрватске (НДХ), регистрација се закомпликовала услед чињенице да није било дозвољено постојање омладинских удружења, осим Усташке младежи. Тако су припадници Младих муслимана били принуђени да наставе са окупљањима у Трезвености, и да унутар ове организације наставе да спроводе своје активности. Те активности су постале посебно живе у другој половини 1941. године, када су постала редовна и масовнија окупљања суботом и недељом, након икиндија и акшам намаза, на којима су се расправљале скоро искључиво исламске теме. Такође, у другој половини 1941. године у кући Тарика Муфтића написан је и први правилник, који се састојао од пет тачака. Правилник су саставили Тарик Муфтић, Хусреф Башагић, Есад Карађозовић, и Емин Гранов који је у том послу био најстраственији.³⁴

31 Tarik Muftić, „Sjeme je posijano i ono će nići”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 16–17.

32 ДАС, БИА, УДБ II одељења у Сарајеву 1954, 1.

33 Занимљиво је да је часопис *Genuine Islam* већ у то време био доступан у Босни и Херцеговини. О раду овог часописа расправљају Дејл Ајкелман и Џејмс Пискатори у својој значајној књизи *Muslim Politics*, управо у контексту оних активности које су доприносиле развијању свести о „јединству умета“. Тако ова два истакнута исламолога за часопис *Genuine Islam* кажу да је почео да излази 1936. године и да је промовисао суфијско учење, али да је имао и значајан део посвећен дешавањима која су се тичала муслимана на Западу, посебно у Немачкој, као и у Палестини. На тај начин овај часопис је поспешивао осећање солидарности муслимана широм света. Погледати више у: Dale F. Eickelman i James Piscatori, *Muslim Politics*, (New Jersey: Princeton University Press, 1996), 144. Још детаљније о часопису *Genuine Islam* може да се прочита у раду: Syed Muhd Khairudin Aljunied, “The Role of Hadramis in Post-Second World War Singapore – A Reinterpretation”, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora* 2/2007, 163–183.

34 По Муфтићу, у једном тренутку избио је спор око једне тачке. Муфтић је сматрао да Млади муслимани морају да се боре против деловања католичке цркве и потенцијалног покатоличења муслимана, док су Гранов и Карађозовић, под утицајем

Осим рада у Трезвености, исте године чланови Младих муслимана покушали су да остваре контакт са студентима ВИШТ-а који су били проушашки оријентисани. Иначе, веома је важно нагласити да су до тада чланови организације били искључиво младићи који су похађали секуларне школе и који су гајили подозрење према медресанцима.³⁵ Од младића са ВИШТ-а, састали су се с Касимом Хацићем,³⁶ Шејхудином Морањакком, али и са Смаилом Балићем, који ће током Другог светског рата отићи у Беч где ће и након рата остати у егзилу и бити један од најзначајнијих представника муслиманске емиграције око кога су се окупљали многи босанскохерцеговачки муслимани у дијаспори.³⁷ Балић је током Другог светског рата написао неколицину текстова који су заговарали проушашку идеологију.³⁸ Такође, у елаборату Удбе Балић се наводи као

искуства у конвикту „Осман Ђикић”, сматрали да организација мора да се пре свега бори против „комуна”. Након дискусије, превагнула је опција за коју су се залагали Гранов и Карађозовић (АММ, разговор са Тариком Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора). Овакав радикално антикомунистички став имаће велики утицај на однос Младих муслимана према партизанима, али и према комунистичком режиму који ће доћи на власт након Другог светског рата.

- 35 Дервишевић као посебан куриозитет наводи то да не само да није било ђака који су похађали медресу или студирали ВИШТ, већ да је већина припадника Младих муслимана студирала техничке факултете или медицину. АММ, разговор са Муртезом Дервишевићем, видео-снимак у поседу аутора.
- 36 Касим Хацић је током Другог светског рата стајао на изразито усташким позицијама. Заговарао је припајање Новопазарског санцака НДХ и уређивао радикално хрватско-националистички часопис *Освита*, који је био у служби промоције пре свега усташке идеологије, али такође и циљева нацистичке Немачке. Иначе, за време краткотрајне власти НДХ, у лето 1941. године био је градоначелник Прибоја. Више погледати у: Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu: 1878–1945: doba utemeljenja*, (Zagreb: Pilar, 2007), 160. О Санцаку у Другом светском рату погледати докторску дисертацију: Милутин Д. Живковић, „Санцак 1941–1943“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2017).
- 37 Балић је након Другог светског рата веома уско сарађивао и са Адилом Зулфикарпашићем, који је у егзилу живео у Швајцарској.
- 38 Хрватски историчар Иво Голдштајн у свом раду поред Смаила Балића издваја и Хазима Шабановића, као истакнуте протагонисте усташке идеологије међу муслиманима. Шабановић је након Другог светског рата био знаменити оријенталиста и историчар који је радио дуги низ година у Оријенталном институту у Сарајеву и превео чувени *Путонис* Евлије Челебије. Више о наведеним усташким ставовима Балића и Шабановића видети у: Ivo Goldstein, „Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu Handžar“, *Zavod za hrvatsku povjest* 38/2008, 259–278.

Слично Голдштајну, и Рори Јеоманс износи веома убедљиве доказе и наводе о проушашком држању Смаила Балића. Но, Јеоманс истиче и страствене усташке ставове Мухамеда Хацијахића који ће касније током комунистичког периода бити

једна од особа која је покушала да придобије припаднике Младих муслимана за идеје хрватског национализма. У ту сврху одржана су два састанка између представника Младих муслимана и Усташке младежи, у име које су се на састанку појавили осим Смаила Балића и Халид Чаушевић, син некадашњег реис-ул-улеме Џемалудина Чаушевића, као и Ејуб Ченгић, Латиф Муфтић³⁹ и још неколицина студената. Са стране Младих муслимана, првом састанку одржаном у кући Муртеза Дервишевића присуствовали су сви водећи представници организације: Тарик Муфтић, Хусреф Башагић, Есад Карађозовић и Емин Гранов.⁴⁰ На другом састанку појавио се само Тарик Муфтић. Балић и остали младићи из Усташке младежи нису успели да убеди чланове Младих муслимана да су „муслимани цвијеће хрватског народа”. Сви присутни припадници организације Млади муслимани бескомпромисно су одбили овакав став, рекавши да „муслимани нису ни Срби ни Хрвати“, и да они који се тако изјашњавају то

веома утицајан историчар. О ставовима Балића и Хаџијахића видети више у: Rory Yeomans, *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism 1941–1945*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2013).

С друге стране, документ који се налази у Војном архиву сведочи о супротним ставовима Смаила Балића од оних које Голдштајн и Јеоманс изнесе у својим радовима. Наиме, у извештају који је Главно равнатељство за јавни ред и сигурност послало 3. новембра 1943. године, говори се о томе како се 20-ак муслиманских студената у Бечу окупљених око Максимилијана Холзела залаже за аутономију Босне. Осим тога, у извештају се наводи да ови студенти избегавају „разним смицалицама“ одлазак у усташке војне одреде, као и да блиско сарађују са српским студентима у Бечу којих је око 150. Међу главним протагонистима овог усмерења наводе се: Мерхенић, Хећимовић и Смаил Балић (Војни архив, фонд НДХ, кутија 256, фасц. 8, док. 5). Осим наведеног дописа, још један податак говори о томе да Балић није имао тако децидиране усташке светоназоре. Реч је о информацији коју проналазимо у елаборату Удбе, у коме се наводи да се Балић zaloжио и покушао да помогне Тарику Муфтићу да се организација Млади муслимани официјелно региструје код усташких власти. Балић је у ту сврху омогућио Муфтићу контакт са Алијом Шуљком, Павелићевим побочником.

39 Латиф Муфтић је током рата боравио у Загребу, где је био активно укључен у рад Хрватског академског клуба Муса Ђазим Ђатић, који је био секција унутар Народне узданице. Временом ће постати и потпредседник удружења, као и „тајник Велике жупе Посавје у Славонском Броду”. Видети више у: Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu: 1878–1945: doba utemeljenja*, (Zagreb: Pilar, 2007), 213. Такође, још пре почетка рата Муфтић је био члан Друштва босанскохерцеговачких Хрвата у Загребу, које је основано марта 1939. године и чији је председник био Ђиро Трухелка. Удружење је „у јавности заговарало концепт хрватске националне припадности Босне и Херцеговине“ (*Isto*, 175). Муфтића ће Озна ухапсити 27. маја 1945. године и ликвидирати без суђења (*Isto*, 390).

40 ДАС, БИА, УДБ II одељења у Сарајеву 1954, 5–6.

„чине из шпекулативно-политичких разлога” и да се муслимани који су омирисали „панисламске идеје не могу више задовољити ниједним ускогрудим (етно)национализмом”.⁴¹

У то време, унутар организације Млади муслимани водиле су се такође све живље дискусије које су се преодоминантно кретале у три правца. Један је подразумевао неопходност буђења исламског духа међу муслиманима Босне и Херцеговине, док је други ишао у правцу снажног антикомунизма који је, као што смо већ поменули, посебно заговарао Есад Карађозовић са својим ставом да су „марксистичке идеје најопаснији противник“. Трећи правац тицао се аутономије Босне и Херцеговине, али с посебним акцентом на томе да су босански муслимани „само једно дебло од правог ислама“ и да као такви они након остварења аутономије морају да теже поновном прикључењу панисламској држави која ће настати.

Са оваквим идејама, припадници старије генерације покрета, Муфтић, Карађозовић, Сердаревић, Гранов и Башагић, одлазе на студије у Загреб у јесен 1941. године. Организацију у Сарајеву тада воде млађи чланови, међу којима се посебно истицао Алија Изетбеговић, неформални лидер млађе групе. По доласку у Загреб, старији чланови су и тамо развили деловање покрета и радили на даљем идеолошком уоквиравању његових порука и ставова. Припадници организације су се редовно окупљали у (старој) Загребачкој џамији у Томашевићевој улици, где је по сведочењу Тарика Муфтића настала и чувена корачница Младих муслимана, а коју је написао Есад Карађозовић.⁴² Но, након што Тарик Муфтић није успео да региструје организацију код тада великог жупана Исмета Гавранкапетановића, а касније, у јулу 1941. године, ни преко Алије Шуљка у Загребу, почела је да се јавља потреба да се прошири рад и да се снажније иступи на јавну сцену.

*Сарадња и разлаз са удружењем
илмије „ел Хидаје” 1942–1943. године*

Због потребе да се буде присутнији у јавној сфери, у пролеће 1942. отпочели су преговори између представника Младих муслимана, Тарика Муфтића и Есада Карађозовића, и водећих личности ел Хидаје, Мехме-

41 Исто.

42 АММ, разговор са Тариком Муфтићем, видео-снимак у поседу аутора.

да Ханџића⁴³ и Касима Добраче.⁴⁴ До финалног договора да се организација Млади муслимани прикључи ел Хидаји и да постане њена неформална омладинска секција дошло је 24. јула 1942. године.⁴⁵ Састанку су, осим наведених, присуствовали и Хусреф Башагић, Алија Изетбеговић, Неџиб Шаћирбеговић и Емин Гранов.⁴⁶ Договор је подразумевао привремена правила и давао је висок степен слободе и аутономије члановима Младих муслимана у њиховом деловању. Назив формиране неформалне омладинске секције био је Главни одбор Младих муслимана – омладинска секција ел Хидаје. У овом периоду, у Главни одбор ушли су искључиво дотадашњи чланови Младих муслимана, док су у ел Хидаји добили само место повереника. Осим тога, ел Хидаје је у овом периоду имала право

43 Мехмед еф. Ханџић рођен је 16. децембра 1906. године у Сарајеву, где је завршио мектеб и руждију, а затим Шеријатску гимназију. У Каиро одлази 1926. године да студира на ел Азхару, најпрестижнијој исламској високообразованој институцији и једном од најстаријих универзитета на свету. На ел Азхару је дипломирао 1931. године. По повратку у Краљевину Југославију одлази на одслужење војног рока. Након што је завршио војну обавезу 1932. године, постављен је за наставника у Гази Хусрев-беговој медреси. На тој позицији остаје до 1937. године, када је именован за првог библиотекара и управника Гази Хусрев-бегове библиотеке, да би 1939. године постао професор на Вишој исламској шеријатско-геолошкој школи (ВИШТ) (Ramić, *Bošnjaci na El-Azheru*, 125–129). Умро је 1944. године након што је био подвргнут рутинској операцији слепог црева, због чега постоје одређене сумње да је заправо реч о убиству еф. Ханџића. Но, за овакве тврдње нема материјалних доказа. Ханџићева изабрана дела штампана су у Сарајеву 1999. године у шест томова, што говори о изузетно богатом опусу који је еф. Ханџић оставио за собом.

44 Касим еф. Добрача рођен је у селу Враголови код Рогатице 1910. године. Мектеб и основну школу завршио је у родном месту, а Гази Хусрев-бегову медресу и Шеријатско-судачку школу у Сарајеву. Као и еф. Ханџић, и он одлази на студије у Каиро на ел Азхар 1928. године. Студије на овом факултету завршио је 1935. године. Након повратка у државу обављао је низ веома важних дужности, међу којима је и та да је био председник удружења Млади муслимани након што је организација стављена под окриље ел Хидаје 1943. године. Након рата му је суђено 1947. године. Осуђен је на 15 година затвора. Пуштен је на слободу 1956. године. Након пуштања на слободу, Добрача је радио у Гази Хусрев-беговој библиотеци на каталогизацији рукописа. Умро је 1979. године (Ramić, *Bošnjaci na El-Azheru*, 129–132).

45 Удружење илмије Краљевине Југославије Ел Хидаје основано је 1936. године. Окупљало је имаме, муалиме, мудерисе и друге запослене у Исламској заједници. Удружење је деловало до 1945. године. Након доласка Комунистичке партије на власт, ел Хидаје је била забрањена, а њени многи истакнути чланови ухапшени и осуђени на дугогодишње робије. У оквиру удружења покренут је и веома значајан часопис „Ел Хидаје”, који је био и званично гласило удружења. Уредник часописа био је Мехмед ефендија Ханџић (за више информација о еф. Ханџићу погледати фусноту 43).

46 Nedžib Šaćirbegović, „Zanos Mladih muslimana”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 111.

на увид искључиво у формалне ствари које су се тицале омладинске секције, попут чланарине, организовања седница и слично, док је идеолошки рад с младима и даље остао у рукама дотадашњих чланова Младих муслимана.⁴⁷ Такође, договор са ел Хидајом омогућио је да се одређени аспекти рада организације унапреде. За одржавање састанака, који су дотад веома често одржавани по кућама чланова, организација је добила просторије у харему Гази Хусрев-бегове џамије.⁴⁸ Додељена им је и одређена новчана помоћ, од које су припадници организације купили потребну нову литературу.⁴⁹ Но, оно што је можда било и најважније јесте то што је члановима организације омогућено да објављују своје чланке у официјелном часопису ел Хидаје, који је међу босанскохерцеговачким муслиманима имао значајан углед и престиж.

У два публикована текста у часопису, Есад Карађозовић и Тарик Муфтић изнели су разумевање ислама као друштвено ангажоване и потенцијално револуционарне силе, као и бескомпромисну критику хоцинског сталеза. То никако није одговарало уређивачкој политици часописа, чији су творци били управо они против којих је критика Младих муслимана и била усмерена – хоце.⁵⁰ Због тога, неформална омладинска секција Младих муслимана је почетком 1943. године распуштена, како би се успоставила другачија организациона структура, а све с циљем да се организациони одбор стави под директну контролу имама. Одлука да се Млади муслимани прогласе званичном омладинском секцијом ел Хидаје дочекана је са значајним негодовањем унутар саме организације, посебно од млађих припадника предвођених Алијом Изетбеговићем. Присећајући се овог периода, Изетбеговић је у разговору са Зилхадом Кључанином 1991. године констатовао да је њему идеја укључивања у организацију клера била страна, јер се осећала намера да ел Хидаје укроти дух и кри-

47 ДАС, БИА, УДБ II одељења у Сарајеву 1954, 7.

48 Tarik Muftić, „Sjeme je posijano i ono će nići”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 11.

49 Nedžib Šaćirbegović, „Zanos Mladih muslimana”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 111.

50 Први текст који је публикован био је рад: Esad Karadžović. „Problemi naše omladine”, *El Hidaje* 4/1942, 17–22. Затим је убрзо штампан и текст: Tarik Muftić, „Kompromisni islam i kompromisni muslimani”, *El Hidaje* 4/1942, 91–96. Осим критике улеме, у оба текста је присутна веома оштра критика секуларних, европских вредности, које су постале присутне у босанскохерцеговачком друштву с почетком 20. века. Такође, оштра критика је усмерена и спрам „босанског” „традицијалног” ислама у који је, по ауторима, продоро значајан број „новотарија” које одступају од „изворног” исламског учења.

тику Младих муслимана. Осим тога, по Изетбеговићу, додатни разлог за његово незадовољство било је и то што је таква одлука ишла против основних начела и убеђења припадника организације у чијем програму је, као једна од пет тачака, стајало да се „муслиманство може обновити само кроз ислам, да ће у томе кључну улогу играти млади људи... да хоће не могу бити носиоци тог препорода, да су оне неспособне и да не треба упирати поглед у том правцу, да ту наде нема”.⁵¹

Овде је важно констатовати да је одлуци од 5. маја 1943. претходио период током којег је дошло до извесног опадања активности организације, што је ишло у прилог представницима ел Хидаје. За тако нешто постојали су структурални и институционални разлози, попут чињенице да независне омладинске организације, сем Усташке младежи, нису биле дозвољене. Но, осим тога, за опадање активности постојао је и разлог који је био интерног карактера а тицао се чињенице да су, како смо већ навели, водеће личности организације (Муфтић, Карађозовић, Башагић и Гранов) напустиле Сарајево и отишле на студије у Загреб, те је руковођење организацијом преузео Алија Изетбеговић. Из кореспонденције која се одвијала током друге половине 1942. године између загребачких студената и млађих чланова који су остали у Сарајеву, може се јасно уочити велико незадовољство стањем у коме се организација у то време налазила. Тако се из писама које су Муамер Садовић и Неџиб Шаћирбеговић упутили председнику организације Тарику Муфтићу у Загреб види негодовање начином на који Изетбеговић управља групом. У извештају⁵² који је Шаћирбеговић послао Муфтићу 4. новембра 1942. године, а који на себи има официјелни печат организације, стоји: „[...] што се тиче досадашњег рада, он је био прилично мањкав, може се рећи да након твог одласка уопште није ништа постигнуто што би могло бити од нарочитог значаја. Она група која је још постојала за вријеме твог присуства међу нама потпуно се изгубила. У погледу рада са младима он је већ у свом почетку мирисао на неуспјех. Први састанак са њима одржали смо док је још Хусрев [Башагић] био овдје и он ти је о томе сигурно говорио, али тада није искориштен моменат и веза са њима је постепе-

51 Alija Izetbegović, „Mladi muslimani su jedan od najsnažnijih otpora komunizmu u Jugoslaviji”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 56–57.

52 АММ, Nedžib Šaćirbegović, *Izveštaj o radu Mladih muslimana, 1942*, 1. Извештај о раду Младих муслимана који је Неџиб Шаћирбеговић послао Тарику Муфтићу у поседу је аутора.

но изгубљена тако да се сад може рећи да уопште није ништа ни било”.⁵³ Осим неуспеха на пољу регрутације нових омладинаца, Шаћирбеговић се у извештају директно осврће и на рад библиотеке организације, која „броји све мање чланова, упркос све већем броју књига”. Такође, о новчаном стању у извештају стоји да „благајна ради, новац се стално издаје, а приходи од чланарина су све мањи јер раја мисли да ако нема састанка, нема ни ’Младих муслимана’ па зашто да паре даје“. У сличном духу извештава се и о раду с провинцијом, то јест на успостављању и развијању подружница Младих муслимана у другим, мањим градовима. За неуспех на овом пољу Шаћирбеговић директно приписује одговорност Алији Изетбеговићу, речима: „веза са провинцијом лежи у Алијиним рукама тако да о томе знам мало шта рећи, петља се по старом и обећава, а ништа се не ради“. Осим критике на рачун Изетбеговићевог рада с провинцијом, у делу где се осврће на индивидуално држање припадника организације, Шаћирбеговић поново истиче недовољну Изетбеговићеву компетентност као лидера, због тога што „Алија ријетко када иде у фесу, а када и иде, носи га већином у руци, слично као и многи други, а он им даје примјер”.⁵⁴ Свој извештај Шаћирбеговић закључује констатацијом: „[...] сви би хтјели да нешто радимо, а све што умијемо јесте да галамимо. Твоја [Муфтићева] упутства која си нам дао при поласку у Загреб на бијели дан нису никада ни изашла”.⁵⁵

Осим наведеног извештаја, на сличне опсервације наилазимо и у кореспонденцијама које су остали припадници организације из Сарајева првенствено одржавали с Тариком Муфтићем.⁵⁶ Занимљиво, сва наведена писма која су адресирала незадовољство Изетбеговићем написана су током септембра, октобра и новембра 1942. године, што упућује на претпоставку да се радило о координисаној акцији чланова из Сарајева, с циљем да се што убедљивије да до знања лидерима у Загребу како ствари лоше стоје у организацији. На овакав закључак упућује и то да се у наведеном извештају, који је Шаћирбеговић послао Муфтићу, у једној реченици наводи да „он [Шаћирбеговић] вјерује да је [Муфтић] већ добио или да ће добити писма и од других”, о незадовољству начином на који Изетбеговић води организацију.

53 АММ, Nedžib Šaćirbegović, Pismo Tariku Muftiću, 1941, 1–2.

54 Исто, 3.

55 Исто, 4.

56 Значајан број писама и разгледница које су чланови Младих муслимана који су у то време били у Сарајеву слали Тарику Муфтићу у Загреб, у поседу је аутора.

Упркос присутном незадовољству међу члановима и опадању активности, разлози за организационе мањкавости не могу бити сведени на одговорност једног појединца. Јер, након што је 24. јула 1942. године склопљен већ помињани договор између ел Хидаје и Младих муслимана, „привремена правила” која су тада донесена оставиле су многе ствари недовољно или лабаво дефинисане, што је резултирало организационом конфузијом унутар групе. Ипак, као што смо рекли, овакав договор је у одређеним аспектима ишао на руку припадницима Младих муслимана, јер су тако сачували своју идеолошку и програмску независност. Осим тога, припадници покрета су још пре неформалног договора са ел Хидајом дошли до закључка да ће бити веома тешко да организација преживи и даље се успешно развија ако остане без адекватне инфраструктуре и ресурса. Због тога, намеће се питање да ли су Млади муслимани 24. јула 1942. године, када су начинили иницијални компромис тиме што су пристали на то да постану омладинска секција клерикалне организације, одустали од својих идеала, или су пак тактички, с предумишљајем, ишли на то да искористе њене инфраструктурне потенцијале. Аргумент који иде у прилог тези да су припадници организације у том периоду свесно ишли на то да искористе ел Хидајине капацитете, јесте да су они управо тако нешто већ покушали да ураде и са организацијом Трезвеност, у другој половини 1941. и почетком 1942. године, када су путем инфилтрирања у њу настојали да је преузму. Наравно, идеје о потпуном преузимању снажне организационе структуре каква је била ел Хидаје свакако није било, али се размишљало о томе да припадници организације тактичким пристанком на сарадњу са ел Хидајом осигурају организацији приступ ресурсима неопходним за њен опстанак, даљи развитак и потенцијално омасовљење. Да је ова теза тачна, потврђује и изјава самог председника организације Тарика Муфтића поводом овог питања:

„Нама је спрва био немио контакт са хоџама, јер смо добар дио своје пропаганде окретали против њих. Већину хоџа ми смо називали ’мртво-пухалима’, изузев пар њих (Добраче, Требињца, Мехинагића). Сви они су били далеко од тога да нас прозру. Чак ни пред Ханџићем – кога смо иначе цијенили ради његове широкогрудости према нама – нисмо откривали својих карата. ’Ел-Хидаја’ је за нас имала само да буде средство и то углавном средство за камуфлажу, а наша веза са њом није била искрена.”⁵⁷

Због свега наведеног, директна конфронтација између две организације била је неминовна и она је кулминирала одлуком ел Хидаје да

57 ДАС, БИА, УДБ II одељења у Сарајеву 1954, 7.

почетком 1943. године распусти дотадашњи неформални одбор Младих муслимана. Овакав развој догађаја довео је до тога да је у пролеће 1943. године Тарик Муфтић дошао из Загреба у Сарајево, како би се сreo са представницима ел Хидаје и покушао да изнађе компромис за даљу сарадњу која би задовољила обе организације. Након дугих и напорних преговора, дошло се до споразума који је озваничен 5. маја 1943. године. Споразум је подразумевао успостављање мешовитог одбора који би био сачињен од представника Младих муслимана и ел Хидаје. Тако је на чело организације, за њеног председника, постављен истакнути алим и члан ел Хидаје Касим еф. Добрача, а за потпредседника из редова Младих муслимана Едхем Шаховић. Сем еф. Добраче и Шаховића, у одбор су ушли: секретари Асим Чамџић и Неџиб Шаћирбеговић, благајник Абдулах Шуко, књижничар Омер Машовић, одборници Хасан Барјактаревевић, Салих Лончаревић, Џемал Мухасиловић, Фудан Сендић и Сафет Синановић, те њихови заменици Касим Машић, Смаил Хаџимуратовић, Алија Изетбеговић, Мухамед Мујезиновић, Махмут Јаребица и Халид Кајтаз. Успостављен је и Надзорни одбор, који су чинили Ибрахим еф. Требињац, Есад Капетановић⁵⁸ и Салих Абдић, и заменици Абдулах Скоко и Касим Сабрихафизовић.⁵⁹

Из кадровских решења јасно се видело да су Млади муслимани након успоставе новог одбора значајно одступили и да је ел Хидаје успела у свом науму да оствари доминацију. Институционално потчињавање Младих муслимана додатно је видљиво ако се у обзир узму прелиминарни захтеви с којима је Тарик Муфтић отпочео преговоре са ел Хидајом а од којих су сви они најзначајнији одбијени.⁶⁰ Осим персоналних решења

58 У случају Есада Капетановића занимљиво је да је такође почетком 1940. године био активан и у прохрватској Народној узданици и вршио функцију „прочелника литерарне секције“. Видети више у: Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu: 1878–1945: doba utemeljenja*, (Zagreb: Pilar, 2007), 573. Ово додатно потврђује наводе Неџиба Шаћирбеговића, који је експлицитно поименце навео људе (између осталих и Есада Капетановића) које им је ел Хидаје наметнула, а који пре тога нису имали никакве везе са Младим муслиманима. Опширније о томе консултовати фусноту 65.

59 Од наведених личности које су ушле у одбор који је успоставила ел Хидаје, следећи су изворни припадници Младих муслимана: Едхем Шаховић, Неџиб Шаћирбеговић, Алија Изетбеговић, Махмут Јаребица, Халид Кајтаз, Касим Сабрихафизовић, Салих Абдић и Фудан Сендић. Све остале чланове одбора поставила је у њега ел Хидаје. Видети: „Konstituiranje glavnog odbora El-Hidajine omladinske sekcije Mladih Muslimana u Sarajevu”, *El Hidaja* 6/1943, 328.

60 Руком писани предлози статута организације и њене структуре, које је саставио Тарик Муфтић, налазе се у поседу аутора. Такође, у ауторовом поседу је и документ са свим амандманима и допунама на којима је ел Хидаје инсистирала. Све измене и

у корист ел Хидаје, њена доминација у односу на привремена правила од 24. јула 1942. године најбоље се видела преко одредби Статута које су се односиле на доношење одлука. Тако је председника организације постављао директно Главни одбор ел Хидаје, док је чланове одбора секције Младих муслимана које је бирала скупштина на крају опет морао да одобри ел Хидајин Главни одбор. Но, без сумње, најпроблематичнији члан новог статута био је члан 30, по коме је председник, који је иначе по споразуму увек морао да буде представник ел Хидаје, имао право вета на све закључке, одлуке и активности који „нису били у духу рада ел Хидаје”.⁶¹ Овакав договор ел Хидаје и Младих муслимана представљао је преокрет у корист илмије, и као такав довео у питање већину најзначајнијих идејних постулата организације, због чега су њени изворни и најпроминентнији чланови били веома резигнирани. Речи Ешрефа Чампаре, једног од првих чланова организације, веома су сликовито дочаравале однос спрам новоуспостављеног договора: „[...] улазак у ел Хидају довео је до примања у организацију великог броја ВИШТ-оваца и 'медреслија' како би се отупила наша оштрица према 'теолозима'. Између ВИШТ-оваца и нас постојале су битне разлике и ми смо и даље наставили да гледамо са омаловажавањем на њих.”⁶²

Као последица негативне перцепције изворних Младих муслимана спрам нових, наметнутих чланова, и незадовољства због субординације организације од стране ел Хидаје, доћи ће до успостављања „Тајне групе А”. У ову групу предвођену Есадом Карађозовићем и Емином Грановом ушли су сви изворни чланови, и она ће деловати у потпуној конспирацији и тајновитости, потпуно одвојена од ел Хидајине омладинске секције Млади муслимани.⁶³ У „Тајној групи А” наставио је да се негује и даље

услови ел Хидаје без изузетка су унети у нови статут новоуспостављене омладинске секције.

61 ДАС, БИА, УДБ II одељења у Сарајеву 1954, 9.

62 Исто, 10.

63 Пре настанка „Тајне групе А”, значајан број младомуслимана ће напустити ел Хидајину омладинску секцију Млади Муслимани и ангажовати се прво у добротворном друштву Мерхамет чије су активности биле усмерене у правцу пружања помоћи мухаџирима из источне Босне. Део младомуслимана ће се у том периоду приближити и Мухамеду Панџи, познатом исламском теологу тог доба, који је незадовољан стањем босанских муслимана основао Муслимански ослободилачки покрет који ће бити кратког даха. За критичке осврте на лик Мухамеда Панџе и његову сарадњу с Немцима погледати: Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941–1945: okupacija i kolaboracija*, (Zagreb: EPH Novi Liber, 2010). и Adnan Jahić, Edi Bokun, „Protokol o saslušanju hafiza Muhameda ef. Pandže u Odsjeku za suzbijanje protudržavne djelatnosti

развија специфичан, изворни, друштвено ангажовани младомуслимански светоназор, који је био у сукобу са улемом, критичан према „босанском исламу”, подозрив према западним секуларним вредностима, и радикално супротстављен комунистичкој идеологији.

Закључак

Разлика која је постојала између изворних припадника организације и нових чланова који су били студенти ВИШТ-а и медреса, а који су у организацију ушли након 5. маја 1943. године као ел Хидајини представници, веома је важна и по правилу се пренебрегава када се пише о организацији Млади муслимани. Неразумевање разлика у светоназору припадника ове две групе младића резултира тиме да се идентитет покрета неправилно разуме, при чему поједини аутори представљају одређене личности као припаднике Младих муслимана иако они то идејно нису били.

Најеклатантнији пример за овакав поступак јесу радови француског историчара Ксавијера Бугарела,⁶⁴ који упркос архивским документима и изјавама сведока тог времена, инсистира на томе да су Касим Машић и Хасан Барјактаревић, који су као добровољци служили као табор

redarstvene oblasti za grad Zagreb u januaru 1944. godine“, *Historijska misao* 6/2020, 151–177.

64 Ксавијер Бугарел у многим својим радовима наводи тврдњу да су Машић и Барјактаревић као Млади муслимани били чланови Ханџар дивизије. Видети на пример: Xavier Bougarel, „Bosnian Islam since 1990: Cultural Identity or Political Ideology”, paper presented for the Annual Convention of the Association for the Study of Nationalism, Columbia University, New York, April 15–17, 1999, 2. Такође видети: Xavier Bougarel, *Islam and Nationhood in Bosnia-Herzegovina: Surviving Empires*, (London, New York: Bloomsbury Academic, 2018), 67.

Из истраге и пресуде (суд. број: 1010/45) Касиму Машићу од 15. 8. 1945. године, недвосмислено се види да је Касим Машић у Ханџар дивизију отишао као млади имам који је послат у ову дивизију кроз регрутацију на којој је радила Улема меџлис, а не као припадник Младих муслимана. У Машићевим исказима, судском претресу, као и у самој пресуди нигде се у контексту Машићевог одласка у Ханџар дивизију не помиње било каква веза с Младим муслиманима (оригиналан документ претреса, пресуде и Машићев картон из Казнено-поправног дома Зеница у поседу су аутора). Такође, оно што је важно напоменути јесте да је ел Хидајин одбор омладинске секције Младих муслимана, у који је постављен Касим Машић, формиран 5. маја 1943. године, што недвосмислено упућује да он није ни могао било шта значајније радити у овом одбору, пошто су регрутације већ кренуле након посете муфтије ел Хусеинија априла 1943. године, а Машић је приступио Ханџар дивизији међу првима. Такође, више о случају Касима Машића погледајте: Gerald Steinacher i drugi, „Prosecution and trajectories after 1945”, *The Waffen-SS: A European History*, ur. Jochen Bohler, Robert Gerwarth, (Oxford: Oxford University Press, 2017), 284–331.

имама у СС Ханџар дивизији, били чланови Младих муслимана.⁶⁵ Бугарел ову тврдњу заснива на томе што су Машић и Барјактаревих ушли у одбор Младих муслимана који је 1943. године формирала ел Хидаје, с циљем субординације младомуслиманске организације. Међутим, оно што Бугарел пренебрегава јесте то да Машић и Барјактаревих дотад нису имали никакве везе с Младим муслиманима и да су им били наметнути од стране врха ел Хидаје.⁶⁶ Разлог што Бугарел перзистентно инсистира на Машићевој и Барјактаревихевој припадности младомуслиманима

65 У разговору Неџиба Шаџирбеговића са Неџадом Латићем поводом новоформираног одбора Младих муслимана и губитка самосталности и аутономије, Шаџирбеговић између осталог каже: „Студенти ВИШТ-а искористили су ову прилику да у организацији добију одређене улоге, па могло би се казати, већи и дубљи уплив, ел Хидаје је инстигирала да се ми формирамо као њена омладинска секција на основу правила која треба да се направе на основу главног одбора, који треба да се формира, а који треба да буде именован на Главном одбору ел Хидаје. Нама то није одговарало [...] ел Хидаје је изашла са једном листом главног одбора у коју су били укључени представници свих школа из Сарајева. Доминирао је број оних који су долазили из ВИШТ-а, а који нису раније били укључени у рад организације, боље рећи младомуслиманског покрета. Међу њима, био је из Газијине медресе Алија Беџић, Хасан Барјактаревих, Касим Машић, Шејудин Морањак, Авдага Скака, Есад Капетановић. То је нама сметало, то смо сматрали натурањем [истакао И. Е. К.]”. Nedžib Šaćirbegović, „Zanos Mladih muslimana”, *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin, (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991), 112.

Такође, у књизи Звонимира Бернвалда *Muslime in der Waffen-SS: Erinnerungen an die bosnische Division Handžar (1943–1945)* наводе се и речи Алије Изетбеговића „да је он [Изетбеговић] Машићу говорио да не приступа Ханџар дивизији и да су Млади муслимани против било какве сарадње са Хитлеровим режимом. Но, Машић се ипак својевољно одлучио на приступање Ханџар дивизији након посете муфтије јерусалимског ел Хусеинија и рада Улеме меџлиса на регрутацији младих имама за дивизију [истакао И. Е. К.]” Zvonimir Bernwald, *Muslime in der Waffen-SS: Erinnerungen an die bosnische Division Handžar (1943–1945)*, (Graz: Ares Verlag, 2012), 81.

66 Што се тиче везаности Касима Машића и Хасана Барјактаревиха за илмију и ел Хидају, а у контексту пређашњих навода о њиховом приступању Ханџар дивизији, важно је напоменути и то да Млади муслимани нису имали никакве везе с регрутацијом људи за њу, већ је то чинила искључиво Улема меџлис. О томе је сведочење дао један од табор имама Ханџар дивизије Џемал Ибрахимовић: „Ми смо били позвани да се сретнемо са водећим људима Улеме меџлиса у Сарајеву. Панџа нам је објаснио околности: ситуација је била веома лоша по муслимане у источној Босни због четника. Све више и више избеглица је пристизало у Сарајево. Заправо, ја сам их сам видео у кампу код Алипашиног моста. То је био тренутак када смо добили прилику да устанемо за себе и свој народ и да се бранимо. Из Сарајева одведени смо камионом у Загреб у Савску цесту 77, где смо били заведени и где нам је дата униформа. Одатле смо одведени у Берлин-Бабелсберг на ’Тренинг курс за имаме’, који је првенствено обухватао предавања и обуку како да користимо мало оружје” (George Lepre, *Himmler’s Bosnian Division: The Waffen-SS Hadschar Division 1943–1945*, (Atglen: Schiffer Military History, 1997), 71).

лежи у његовим настојањима да организацију доведе у (ин)директну везу с Ханџар дивизијом, упркос чињеницама да ниједан члан организације Млади муслимани никада није својевољно служио у усташким јединицама нити у било којој немачкој дивизији.

У исто време и историчар Аднан Јахић у свом раду „Идејне и хисторијске релације између хаџи Мехмеда Ханџића и Младих муслимана”, слично Бугарелу, пренебрегава идејне разлике између, с једне стране, водећих личности ел Хидаје (па тако и Ханџића) и ВИШТ-оваца, и с друге стране изворних младомуслимана.⁶⁷ Јахић у свом раду покушава да оспори наводе „муслиманофобичне хисториографије” која представља Младе муслимане искључиво као „отјелотворење Ханџићевих панисламистичко-фашистичких циљева и намисли”, а такође и оне који су заговорници тезе „да није постојала никаква идејно-хисторијска веза између Ханџића и Младих муслимана”. Јахић – у раду који за циљ има да пронађе „средњи пут” између ова два поларизована става – свакако је у праву када оспорава прву аисторијску и идеолошку позицију по којој се тврди да су Млади муслимани представљали пуко отелотворење Ханџићевих идеја.⁶⁸ Такође, Јахић је у праву и када каже да су постојале „хисторијске везе” између ел Хидаје и Младих муслимана. Међутим, када је реч о „идејним везама”, ту и Јахић, попут оних које с правом критикује, запада у аисторијски поступак који карактерише пренебрегавање чињеница које су веома јасно документоване у архивској грађи младомуслиманског покрета. Јер, Јахићеве тврдње да Млади муслимани нису били „непоправљиво антиклерикални” и „бескомпромисни у свом антиформализму” једино могу да стоје ако се не узму у обзир круцијалне одлике светоназора изворних Младих муслимана и њиховог идентитетског позиционирања, чије су главне особине биле управо недвосмислена и љута опозиција спрам клерика и негативан однос према виду исламског активизма и деловања организације након што је она субординисана од удружења ел Хидаје и претворена у

67 Професор Аднан Јахић има веома често изнимно другачија (историјска) читања прошлости него Ксавијер Бугарел. За Јахићеве критике Бугарела погледати: Adnan Jahić, „Xavier Bougarel, Nadživjeti carstva. Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini”, *Prilozi* 49/2020, 338–350.

68 Adnan Jahić, „Idejne i historijske relacije između hadži Mehmeda ef. Handžića i Mladih muslimana”, *Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmedu Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici*, ur. Mahmud Traljić (Sarajevo: El-Hidaje udruženje uleme BiH Glavni odbor Sarajevo, 1996), 100–106.

његову омладинску секцију.⁶⁹ Потенцијални разлог за ставове које је Јахић изнео у свом раду можемо да објаснимо тиме да он можда није упознат са архивском грађом, затим писаним материјалом изворних припадника Младих муслимана, као и с многобројним сведочењима и сећањима који су публиковани у каснијим периодима њихових живота. Другим речима, чини се да је Јахић формирао своје ставове предоминантно преко активности ел Хидајине омладинске секције и подлиска *Млади муслимани*, који је излазио у официјелном листу ел Хидаје након што је организација стављена под ригорозну контролу припадника илмије и када су у организацију у великом броју примљени људи из ВИШТ-а и медреса, то јест управо будући алими и хоџе. Због тога Јахић, попут Бугарела, пренебрегавајући да „слично није и исто”, умањује важне идеолошке и идентитетске разлике између изворних младомуслимана и оних који то, из идеационе перспективе гледано, никада нису били.⁷⁰

Осим наведеног, потенцијалан разлог због ког Јахић покушава да умањи значајне идејне разлике између изворних Младих муслимана и ел Хидаје може да се нађе и у томе да он другачијим читањем историјских докумената покушава да умањи вишедеценијски, дубоки јаз између Младих муслимана и Исламске заједнице, а који је последица инструментализације и субординације ове институције од стране комунистичког режима, с циљем пружања легитимитета прогону Младих муслимана након Другог светског рата, који је 1949. године резултирао и серијом смртних пресуда припадницима организације.⁷¹

69 Adnan Jahić, „Idejne i historijske relacije između hadži Mehmeda ef. Handžića i Mladih muslimana”, *Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmedu Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici*, ur. Mahmud Traljić (Sarajevo: El-Hidaје udruženje uleme BiH Glavni odbor Sarajevo, 1996), 100–106.

70 Мустафа Спахић, који је осуђен у Сарајевском процесу 1983. године, како би описао однос припадника ел Хидаје, као и ВИШТ-оваца који су ушли у омладинску секцију Младих муслимана након 1943. године, и изворних младомуслимана, употребио је наведену дефиницију да „слично није исто”. По Спахићу, изворни Млади муслимани били су у датим историјским околностима упућени на удружење ел Хидаје, што због друштвенополитичких околности, што због чињенице да је ел Хидаје, иако клерикално удружење, уједно представљала и „критичку рефлексију“ официјелне ИВЗ, својим залагањем за очување традиционалних исламских вредности. Као таква, она јесте имала одређене заједничке тачке са изворним припадницима младомуслиманског покрета, али и битне, круцијалне разлике. Разговор аутора са Мустафом Спахићем, у поседу аутора, Сарајево, август 2015.

71 Дана 12. августа 1949. године на смрт стрељањем осуђени су Хасан Бибер, Халид Кајтаз, Нусрет Фазлибеговић и Омер Ступац, док је током истраге услед страховитих мучења преминуо Омер Ковач, који је у том тренутку имао само 17 година. На истом

На крају можемо да закључимо да овај рад представља први детаљнији осврт на успостављање организације, осврт примарно утемељен на анализи изворне архивске грађе, с посебним акцентом на сведочењима оснивача и чланова организације. Концентрацијом на изворну архивску грађу, овај рад је имао за циљ да допринесе разумевању иницијалних активности организације и њених идеационих усмерења, и да на тај начин допринесе потенцијалним даљим истраживањима и дискусијама о природи организације Млади муслимани. Последњих неколико деценија, тачније од распада бивше Југославије, на ово се удружење често реферира због чињенице да је Алија Изетбеговић, први председник Републике Босне и Херцеговине, био један од његових најзначајнијих чланова.

Из докумената представљених у раду, може да се закључи да је организација била чисто религијског, конкретније исламског карактера, и да се ни на који начин није изјашњавала о националним питањима или бавила афирмацијом националне (бошњачке) идеје, као и да је питање државности Босне и Херцеговине било од секундарне важности њеним члановима. У фокусу су били искључиво исламско веровање и активизам утемељен на њему, при чему су идеје које су заступане биле изразито анти-улеманске, и веома често критички постављене према ономе што су чланови организације називали „босански ислам”. Осим тога, ставови чланова су били негативни и према новим идејним токовима и вредностима који су долазили са запада, као и према усташкој и нацистичкој идеологији. Комунистичке идеје и њихове носиоце на територији бивше Југославије, чланови покрета су видели као највећу претњу, што ће имати радикалне последице за организацију у поратном периоду.

суђењу осуђени су Исмет Сердаревић на 20 година, Хилмија Муфтић 16, Теуфик Велагић 15, Махмут Јаребица и Тарик Муфтић 12, Рабо Хамота 8, Ејуб Хаџић 7, Есад Којић 5, и Кемал Курбеговић и Сулејман Мусакадић на по 3 године затвора. Видети: Sead Trhulj, *Mladi muslimani*, (Zagreb: Globus nakladni zavod, 1992), 333–338. Више о животима и судбинама осуђених видети: Ismet Kasumagić, *Trinaest mladomuslimanskih šehida*, (Sarajevo: Mladi muslimani, 1999).

Само два дана након наведене пресуде издата је Резолуција Вакуфског сабора Исламске вјерске заједнице под насловом „Поводом непријатељске дјелатности терористичке организације Млади муслимани”, којом се даје пуна подршка комунистичком режиму и изреченим пресудама. У том тренутку на челу Исламске верске заједнице налазио се реис улема Ибрахим Фејић. До данас се Исламска заједница није оградилa од ове резолуције. Текст резолуције доступан је у: Sead Trhulj, *Mladi muslimani*, (Zagreb: Globus nakladni zavod, 1991), 389–390.

Резиме

У раду се показује да је, у време оснивања, организација Млади муслимани била чисто религијског, конкретније исламског карактера, и да се она ни на који начин није бавила афирмацијом националне (бошњачке) идеје, као и да је питање државности Босне и Херцеговине било од секундарне важности њеним члановима, у поређењу с бригом за стање исламског света, то јест умета и панисламског јединства. У фокусу рада организације били су искључиво исламско веровање и активизам утемељен на њему, при чему су идеје које су заступане биле изразито анти-улеманске, и веома често критички постављене према ономе што су њени чланови називали „босански ислам”. Осим тога, ставови чланова су били негативни и према новим идејним токовима и вредностима које су долазили са запада, али и према усташкој и нацистичкој идеологији. Такође, у раду показујемо и да је однос према комунистичким идејама и покрету који их је заговарао на територији бивше Југославије био веома негативан, и да су их младомуслимани видели као најзначајнију претњу, што је имало радикалне последице у поратном периоду.

Sources and Literature

- Arhiv Udruženja Mladi muslimani 1939:
- Šaćirbegović, Nedžib. Pismo Tariku Muftiću, 1941.
- Šaćirbegović, Nedžib. Izveštaj o radu Mladih muslimana, 1942.
- razgovor sa Tarikom Muftićem
- razgovor sa Murtezom Derviševićem
- razgovor sa Eminom Granovom

- Vojni arhiv. Fond NDH
- Državni arhiv Srbije. Fond Bezbednosno-informativne agencije
- Privatna arhiva Ismeta Kasumagića

- Aljuneid, Syed Muhd Khairudin. “The Role of Hadramis in Post-Second World War Singapore – A Reinterpretation“. *Imigrants&Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora* 2/2007.
- Bernwald, Zvonimir. *Muslime in der Waffen-SS: Erinnerungen an die bosnische Division Handžar (1943–1945)*. Graz: Ares Verlag, 2012.
- Bougarel, Xavier. “Bosnian Islam since 1990: Cultural Identity or Political Ideology”, paper presented for the Annual Convention of the Association for the Study of Nationalism, Columbia University, New York, April 15–17, 1999.

- Bougare, Xavier. *Islam and Nationhood in Bosnia-Herzegovina: Surviving Empires*. London, New York: Bloomsbury Academic, 2018.
- Dragosavljević, Vasilije. *Druga Evropa u Kraljevini Jugoslaviji JNP Zbor (1934–1941)*. Novi Sad: Prometej, 2021. (Cyrillic)
- Eickelman, Dale F., James Piscatori. *Muslim Politics*. New Jersey: Princeton University Press, 1996.
- Goldstein, Ivo. „Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu Handžar”. *Zavod za hrvatsku povjest* 38/2008.
- Hasanbegović, Zlatko. *Muslimani u Zagrebu: 1878–1945: doba utemeljenja*. Zagreb: Pilar, 2007.
- Izetbegović, Alija. „Mladi muslimani su jedan od najsnažnijih otpora komunizmu u Jugoslaviji”. *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin. Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991.
- Jahić, Adnan. „Idejne i historijske relacije između hadži Mehmeda ef. Handžića i Mladih muslimana”. *Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmedu Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici*, ur. Mahmud Traljić. Sarajevo: El-Hidaje udruženje uleme BiH Glavni odbor Sarajevo, 1996.
- Jahić, Adnan. „Xavier Bougarel, Nadživjeti carstva. Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini”. *Prilozi* 49/2020, 338–350.
- Jahić, Adnan, i Bokun, Edi. „Protokol o saslušanju hafiza Muhameda ef. Pandže u Odsjeku za suzbijanje protudržavne djelatnosti redarstvene oblasti za grad Zagreb u januaru 1944. godine”. *Historijska misao* 6/2020, 151–177.
- Kampffmayer, Georg. „Egypt and Western Asia”. *Whither Islam: Survey of Modern Movements in the Moslem World*, ur. H. A. R. Gibb. London: Victor Gollancz Ltd, 1932.
- Karadžović, Esad. „Problemi naše omladine”. *El Hidaje* 4/1942, 17–22.
- Kasumagić, Ismet. *Trinaest mladomuslimanskih šehida*. Sarajevo: Mladi muslimani, 1999.
- Kemura, Ibrahim. *Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana (1903–1941)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1986.
- Muftić, Tarik. „Sjeme je posijano i ono će nići”. *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin. Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991.
- Muftić, Tarik. „Kompromisni islam i kompromisni muslimani”. *El Hidaje* 4/1942, 91–96.
- Lepre, George. *Himmler’s Bosnian Division: The Waffen-SS Hadschar Division 1943–1945*. Atglen: Schiffer Military History, 1997.
- Omerika, Armina. *Islam in Bosnien-Herzegowina und die Netzwerke der Jungmuslime (1918–1983)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.

- Radić, Radmila. *The Mission of the British Young Men's Christian Association (YMCA) in the Kingdom of Yugoslavia*. Belgrade: Institute for Recent History of Serbia, 2019.
- Ramić, Jusuf. *Bošnjaci na El-Azheru*. Sarajevo: Islamska zajednica Bosne i Hercegovine, 1996.
- Rastoder, Šerbo. *Murteza Karađuzović (1865–1941) muftija crnogorskih muslimana*. Podgorica: Almanah, 2019.
- Steinacher, Gerald i drugi. „Prosecution and trajectories after 1945”. *The Waffen-SS: A European History*, ur. Jochen Bohler, Robert Gerwarth. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Šaćirbegović, Nedžib. „Zanos Mladih muslimana”. *Mladi muslimani*, ur. Zilhad Ključanin. Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991.
- Tomasevich, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941–1945: okupacija i kolaboracija*. Zagreb: EPH Novi Liber, 2010.
- Trhulj, Sead. *Mladi muslimani*. Zagreb: Globus nakladni zavod, 1991.
- Udruženje Mladi muslimani 1939. *Mladi muslimani 1939–1999 I*. Sarajevo: 2001.
- Yeomans, Rory. *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism 1941–1945*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2013.
- Živković, Milutin D. *Sandžak 1941–1943*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2017.

Summary

Ivan Ejub Kostić

THE FOUNDING OF THE YOUNG MUSLIMS ORGANIZATION AND ITS SPLIT WITH THE ULEMA ASSOCIATION EL HIDAYA IN 1943

Abstract: The paper analyzes the establishment of the Young Muslims organization, which was formed in Sarajevo at the dawn of World War II, based on previously unpublished archival materials from the association of Young Muslims 1939, private archives, The State Archives of Serbia, Military Archives, and other relevant sources. The analysis shows the identity and ideological direction of the organization as well as its relationship to the Bosnian ulema, the statehood of Bosnia and Herzegovina, the idea of the nation, the Ustasha ideology, the Communist movement, and other ideological currents present in the time when the organization was founded.

Keywords: Young Muslims, Islam, national identity, Bosnianhood/Bosniakhood, Bosnia and Herzegovina, social movements, World War II, Pan-Islamism, Alija Izetbegović

The paper shows that at the time of the founding of the Young Muslims organization, it was of a purely religious, more specifically of an Islamic character, and in no way it declared or dealt with the affirmation of the national (Bosniak) idea. Also, the issue of Bosnia and Herzegovina's statehood was of secondary importance to its members, compared to their concerns for the Islamic world, that is, the Ummah and pan-Islamic unity. The focus of the organization's work was exclusively Islamic faith and activism based on it, where the represented ideas were strongly anti-ulema and very often critically positioned towards what its members called "Bosnian Islam." Additionally, members' attitudes were negative towards both new Western ideas and values, as well as towards Ustasha and Nazi ideologies. The work also shows that the Young Muslims' attitudes towards Communist ideas, and the movement that advocated these ideas on the territory of the former Yugoslavia, were very negative. Members of the Young Muslims saw Communism as the most significant threat, which had a radical impact on the organization after the Communist Party came to power at the end of the Second World War.